

ATEITIES PROJEKTAVIMAS, BURIANT IŠ KAVOS TIRŠČIŲ IR GODO BELAUKIANT

Futuristinės prognozės neabejotinai naudingos, nors tai visiškai nereiškia, kad tokie pasižvalgymai pavers ateitį tokia, kokios labiausiai norėtume. Bet kuriuo atveju aiškesnis įsivaizdavimas, kaip kokios nors institucijos, verslo įmonės, net visos valstybės likimas klostysis po keleto dešimtmečių, gali paskatinti imtis konkretesnių veiksmų, kad būtų pakoreguota dabartinė veiklos kryptis, atsižvelgiant į numanomą ir geidžiamą (ar priešingai – nemaloniais padariniais gresiančią) perspektyvą. Nenuostabu, kad ateities prognozavimu, galimybių tyrimu šiais laikais domisi tiek valstybinės, tiek privačios agentūros, siekiančios kuo efektyviau modeliuoti savo tolesnės veiklos strategiją, pagal kurią pasirenkama konkretaus tarpsnio taktika. Tai (bent jau teoriškai) padeda išvengti galimų klaidų, patirti mažiausią žalą, nepalankiai susiklosčius išorinėms aplinkybėms, įveikti vidinius slenksčius, sustabarėjimą, inerciją, neleidžia atsidurti visiškoje aklavietėje dėl prasto pasirinkimo ir pan. Toks į ateitį nukreiptas požiūris skatina pasirengti būsimoms kliūtims ir iššūkiams, kurių šiuolaikiniame pasaulyje netrūksta dėl itin sparčios technologijų raidos, kapitalizmo dinamikos, ekonominių, finansinių, ekologinių krizių ir daugybės kitų veiksnių, darančių įtaką valstybės, organizacijų veiklai, visuomenės ir pavienių žmonių gyvenimui.

Remdamasis garsia sociologo Ulricho Becko įžvalga pridursiu, kad šiandien veikiausiai visi be išimties

gyvename rizikos visuomenėje, susaistytoje įvairiausios priklausomybės santykiais. Tokiomis sąlygomis ateities perspektyvos priklauso ne tik nuo globaliu ar regioniniu mastu vykstančių procesų, bet ir nuo valstybių, verslo organizacijų gebėjimo kiek įmanoma tiksliau prognozuoti rizikas, nuspėti ir įvertinti grėsmes, galimus pavojus. Svarbu turėti išankstinį veiksmų planą, lanksčiai pritaikomą, netikėtai, kartais drastiškai pakitus aplinkybėms. Futurologas Sohailas Inayatullahs akcentuoja: „*Kadangi pasaulis darosi vis rizikingesnis – jei ir ne iš tikrųjų, tai bent jau suvokiant nepalankios kaitos galimybę – ateities studijų vis dažniau imasi vykdomoji valdžia, vadovų komandos, planavimo skyriai, organizacijos, institucijos ir tautos.*“¹ Kitas ne mažiau žinomas šiuolaikinis futurologas, Ateities alternatyvų instituto (*Institute for Alternative Futures*) įkūrėjas Clemas Bezoldas tvirtina: „*Ateities strategines įžvalgas lydi sėkmė tais atvejais, kai jos inspiruoja organizacijas efektyviau įsisavinti žinias, kūrybiškiau taikyti strategijas, paskatina imtis iniciatyvos. Be to, padeda siekti rezultatyvesnės vizijos, kaip užsitikrinti sėkmės tvarumą. Įgyvendinti tokį uždavinį įmanoma, jei ateities strateginės įžvalgos apima gerokai ilgesnį laikotarpį negu strateginis penkerių–dešimties metų planavimas, jei organizacijos vizija kuriama, atsižvelgiant į aplinką ir kontekstą. Scenarijai leis priimti vienokius ar kitokius sprendimus, planuoti*

tolimą ateitį (paprastai nuo dešimties iki penkiasdešimties metų), apsvarstyti tikėtinas ir vizionieriškas galimybes. Manychiau, scenarijai turėtų apimti platų diapazoną – nuo to, kas labiausiai tikėtina, kas susiję su iššūkiais, todėl nebūtinai pavyks, iki to, kas taip stulbinamai vizionieriška, kad gali lemti sėkmę.“²

Ateities modeliavimo slenksčiai

Kita vertus, puikiai žinome, kad turėdamos aibę šiuolaikiškų ateities modeliavimo įrankių, padedančių spręsti esamas ir numatyti būsimas problemas, tiek valstybės, tiek tarptautinės institucijos ir globalaus verslo subjektai dėl įvairių priežasčių dažnai būna visiškai nepasirengę kritinėms situacijoms. Stabilumas, atrodo, visapusiškai užtikrintas, nelaimėi ištikus sugriūva lyg kortų namelis. Prisiminkime 2008 m. pasaulį sudrebinsusią (laimei, Lietuvą tik iš dalies prislėgusią) finansų krizę, kurią sukėlė neatsakinga, niekieno nekontroliuojama, kazino stiliaus mąstymu pagrįsta didžiųjų bankų politika. Arba užsitęsusių pandemijų, kurių suvaldyti sunkiai sekėsi, o pasiteltkos kontroversiškos priemonės ir metodai sukėlė daugybę globalių klausimų, susijusių su neregėtai išaugusia farmacijos kompanijų galia, su realiomis grėsmėmis demokratijai. Į daugelį jų iki šiol nėra tinkamai atsakyta.

Šiame kontekste galima kalbėti ir apie didžiausią, jau metus trunkantį sukrėtimą – Rusijos plataus masto karą prieš Ukrainą. Jis paradoksaliai pademonstravo, kad ištisus dešimtmečius po Šaltojo karo pabaigos Vakarai, ypač didžioji Europos dalis, sąmoningai ar nesąmoningai puoselėjo iliuzijas apie „istorijos pabaigą“, kurią entuziastingai paskelbė Francis Fukuyama, naiviu optimizmu pavojingai užkrėtęs intelektualų sluoksnius visame pasaulyje, tam neatsispyrė nei tarptautinės organizacijos, nei vyriausybės. Tiesa, kadaise skelbtos vizijos jau atsisakė pats Fukuyama. Kol kas neaišku, ar vėlyvas visų praregėjimas turės ilgalaikių pasekmių, gali būti, kad agresijai nuslopus, vėl bus grįžtama prie to, ką anglai vadina *business as usual*.

Ateities prognozavimas yra daugeliu atžvilgių keblus dalykas. Pasak vengrų futurologo Tamo Kristofo, gebėjimas numatyti raidos kryptį ir būsimus įvykius jau senokai yra tapęs mokslinių diskusijų objektu. Tyrinėtojas atkreipia dėmesį, kad iki 6-ojo dešimtmečio pabaigos mokslinės teorijos dažniausiai būdavo vertinamos pagal futuristinę tikslumą bei konkrečių prognozių išsipildymą. Pernelyg sureikšmintą prognostiką vėliau užleido vietą euristikai, o praėjusio amžiaus 9-ajame dešimtmetyje determinizmą nurungė naujas požiūris į nestabilumo ir nepibrėžtumo vaidmenį, įsigalėjo ateities alternatyvų numatymas, imta domėtis savikūros evoliucija, chaotiškos elgsenos priežastimis.³ Prie to reikšmingai prisidėjo fizikų, tyrinėjusių chaoso teoriją, pasiekimai. Aptardamas šiuos poslinkius, futurologas nurodo, kad globalaus verslo struktūros palaipsniui atsisakė tų savo padalinių, kurių pagrindinė paskirtis buvo ateities prognozavimas, nes futuristinių įžvalgų kaštai smarkiai išaugo, bet patikimumas nusmuko.⁴

Aptardamas priežastis, kodėl žlugo viltys, kadaise sietos su moksliniu ateities numatymu, tyrinėtojas tvirtina, kad labiausiai pakenkė netikslios ekonominės prognozės. Net ir įtakingiausias versijas imta vis rečiau taikyti, nes tapo akivaizdu, kad „*ekonominės teorijos ir modeliai negali realistiškai paaiškinti nei erdvės ir laiko pokyčių, nei jų poveikio ekonomikai. Antra, tai nėra kiek nepadedama nuspėti, kaip specifiskai ekonominė veikla klostysis ateityje. Štai kodėl futurologų dėmesys nukrypo į filosofinius tyrimus, padedančius geriau suprasti erdvės ir laiko pokyčių esmę, pavienių asmenų bei visuomeninių institutų daromą poveikį. Tad fundamentalia ateities studijų teorijos ir metodologijos ašimi tapo evoliucija ir žmonių vaidmuo.*“⁵ Daroma išvada, kad nei ekonomikos teorijos, nei modeliai negali numatyti realių ir iš tiesų labai sudėtingų ateities reiškinių. Tai tinka ir ilgą laiką taikytiems neva neprikaištingiems matematiniais modeliais, nors jie kartais iš esmės teisingai apibūdina vienokį ar kitokį reiškinį.⁶ Ilgainiui įsigalėjo idėja, kad ateities variantai gali būti labai skirtingi, palaipsniui tapusi futurologinių tyrimų pagrindu.⁷

Tad įvairių ateities scenarijų rašymas šiandien jau nėra jokia naujovė, veikiau įprastinė procedūra. Viena iš labiausiai paplitusių ateities prognozavimo tendencijų neaplenkė ir Lietuvos.

Iš to, kas pasakyta, galima susidaryti šiokių tokių vaizdą, kokios kliūtys neišvengiamai laukia futurologų šiame kelyje, nors tai, žinoma, nereiškia, kad reikėtų atsakyti bet kokių bandymų numatyti ateitį. Pastabas apie futuristinių prognozių problemišumą surašiau dėl keleto priežasčių. Iš dalies todėl, kad atidžiai skaitydamas valstybės institucijų iniciatyva parengtą naujausią prognostinį tekstą „Lietuva 2050: valstybės ateities scenarijai“. STRATA (2022), jo preambulėje neradau nė menkiausios užuominos apie tokio uždavinio sudėtingumą, juo labiau apie tai, kuo grindžiamos teorinės šio tyrimo prielaidos. O juk atliekant tyrimą, siejamą su mokslu, abejoti įprasta. Tačiau rengiant čia aptariamą futuristinę valstybės strategiją, matyt, įsivaizduota, kad niekam nekils jokių abejonių nei dėl pasirinkto (grupinio) požiūrio, nei dėl teorinių principų, nei dėl taikomų metodų.

Lietuvos ateities scenarijai ir jų kūrimo prieštaros

Keistoka, bet praėjusių metų pabaigoje paskelbtas ambicingas, nemenko užmojo dokumentas kol kas liko beveik nepastebėtas, iki šiol nėra visapusiškai kritiškai aptartas. Galbūt kaltas panašaus pobūdžio tekstų perteklius? Juk per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvos ateities prognozių (ypač paplito „galimybių studijos“) parengta gausybė, o didžiausia jų atsiradimo paskata – ES direktyvos ir iš Briuselio atplaukiančios finansinės lėšos, bet ne savaiminis, spontaniškas tyrėjų / rengėjų entuziazmas, atliepiant realius vietinės terpės poreikius. Didžiama tų studijų apie tikimybes ir galimybes dulka valstybinių įstaigų stalčiuose, nugulusios ten iškart po to, kai jas rengusios „darbo grupės“ pateikė tvarkingas ataskaitas ES struktūroms, tuos tyrimus inicijavusioms ir finansiškai parėmusioms. Kaip susiklostys naujausių keturių ateities scenarijų ateitis, spėlioti kol kas gana sunku. Didelio susidomėjimo šis

STRATA užsakymu parengtas dokumentas iki šiol nesukėlė, nors turėtų būti išsamiai aptartas viešojoje erdvėje. Nepaisydamas abejingos tylos, gaubiančios „grandiozinį“ projektą, pamėginsiu patyrinti siūlomas / numatomas Lietuvos ateities versijas, aptarsiu jų patikimumą, tikėtino priedaidas, kai kuriuos kitus, ypač daug abejonių keliančius pateiktų ateities prognozių aspektus.

Teksto „Lietuva 2050: valstybės ateities scenarijai“ preambulėje nurodyta, kad šis strateginis dokumentas parengtas pagal tokiam žanrui siūlomas tarptautines rekomendacijas. Taigi darbuotasi, paėmus domėn „geriausią praktiką“. Be to, užsibrėžus sukurti Lietuvos valstybės ateities viziją buvo surengtos „scenarijų formavimo [kodėl ne rašymo? – A. S.] dirbtuvės“, prisidėjo partneriai – Vyriausybės kanceliarija (*sic!*), Vilniaus universitetas, Seimo Ateities komitetas. Priduriama, kad „šis darbas atliktas vadovaujantis Strateginio valdymo įstatymu, kuris įtvirtina ateities vertinimo principą. [...] Remiantis kitais tyrimais ir teoriniais darbais [kokiais konkrečiai nenurodoma, – A. S.], sukonstruotas ir scenarijų analitinis modelis, kuriame teigiama, kad Lietuvos ateities raida bus priklausoma [gal tiesiog priklausys? – A. S.] nuo išorės ir vidaus veiksnių dinaminės sąveikos.“⁸

Tą perskaitęs pagalvojau, argi reikia įrodinėti tai, kas savaime aišku? Nejuo yra abejojančių, kad tarptautinis kontekstas daro poveikį lokaliai? Toliau tekste pabrėžiama, kad diskusijų, vykusių „dirbtuvėse“, medžiaga panaudota studijos rengimui, o gal turėjo būti išmesta į šiukšlių dėžę? Svarbiausia šio projekto (patogumo dėlei toliau vadinsiu jį Strategija) dalis – keturi Lietuvos ateities scenarijai, gavę tiršta metaforų migla apgaubtus (pasak rengėjų, darbinis) pavadinimus: „Puikus naujasis pasaulis“, „Šiaurinė žvaigždė“, „Kapanojimasis“ ir „Amžinasis įšalas“.

Nors elementarių, net banalių dalykų įvardijimas Strategijos preambulėje glumina, tačiau nestebina – juk tokio pobūdžio tekstas neišvengiamai adresuotas tiek biurokratiniam sluoksniui, atsižvelgiant į jam priimtina leksiką ir įprastas instrukcijas, tiek visuo-

menei. Vis dėlto kyla klausimas, kodėl įvadinėje dalyje neaptartos nei išankstinės prielaidos, nei teorinis pagrindas, nei taikytų modelių pagrįstumas. Nepristatomi empiriniai tyrimai ir duomenys, kurie kartu su kita referuojama medžiaga turėtų ne tik paaiškinti, kodėl remtasi vienais, o ne kitais šaltiniais, kas lėmė jų atranką, bet ir pagrįsti Strategijos išvadas. Į akis krinta lyg ir saikingai (tai pagirtina), tačiau be jokio paaiškinimo vartojama „pažangos“ sąvoka. Nors viešojoje erdvėje ja žongliuojama ypač dažnai, tačiau pažangos samprata nėra nei akivaizdi, nei savaime suprantama, todėl įvade norėtųsi rasti argumentuotas ir dokumentuotas autorių pastabas apie šios ir kitų sociologinių abstrakcijų, kuriomis remiamasi, problemišumą, joms būdingą dvilypumą. Kad pažanga yra itin ideologizuota sąvoka, turinti savo atsiradimo prielaidas, ilgainiui įgavusi net kvazireliginį pobūdį, yra argumentuotai rašęs Jose Maria Sbertas.⁹

Deja, Strategijos preambulėje rimtesnių komentarų nėra, kaip ir daugelio kitų svarbių dalykų. Antai pabrėžiama: „*Dideli lūkesčiai siekiant visuomenės ir valstybės pažangos siejami su švietimo sritimi, kuri turėtų ugdyti atsakingą, visavertę, gebančią prisiimti lyderystę ir veikti kartu su kitais asmenybę. Kultūra turi tapti visiems nuo mažens prieinama, įprasta kasdienybės dalimi*“ (p. 9). Tačiau kultūros sąvoka, priklausomai nuo konteksto, kuriame ji vartojama, nuo disciplinos, iš kurios pozicijų žvelgiama, irgi gali reikšti visiškai skirtingus dalykus. Strategijos rengėjams toks neapibrėžtumas, regis, nėra trukdo. Nenuostabu, nes šiame tekste kultūros sąvoka vartojama ne antropologine, bet veikiau buitine, geriausiu atveju edukacine prasme. Taip ir lieka neaišku, apie ką iš tiesų kalbama, nes griežčiau antropologiškai žvelgiant, kiekvienas žmogus neišvengiamai gimsta ir bręsta tam tikros istoriškai susiklosčiusios kultūros aplinkoje, o ne gamtos terpėje. Strategijos rengėjai antropologinės epistemos, matyt, nepripažįsta (gal net nėra apie tokią girdėję?), tad kultūros reikšmę susiaurina iki edukacinio ar netgi buitinio (tai gerokai blogiau) lygmens. Toks apsiribojimas gerokai stebina, nes kiekvienas, net

paviršutiniškai susipažinęs su šiuolaikine socialine ar kultūrine antropologija, žino, kad socialiniai mokslai pateikia gausybę (daugiau kaip pusantro šimto) kultūros apibrėžimų, labiausiai paplitę 12–14, tačiau net ir šie smarkiai skiriasi tarpusavyje.¹⁰

Tad kas šiuo atveju turima omenyje, kalbant apie kultūrą? Kaip ji galėtų būti siejama su švietimu, juo labiau su ugdymo institucijomis ir iš apačios kylančiais ar iš viršaus joms primetamais uždaviniais? Atsakymų į šiuos klausimus Strategijos tekste nerasime. Lietuvos ateities scenarijų rengėjai veikiausiai įsivaizdavo, kad visiems ir kiekvienam šalies gyventojui kultūros sąvoka reiškia tą patį, panašiai kaip fizikams, pasak Leslie'o White'o, energijos sąvoka. Beje, šis amerikiečių antropologas dar praėjusio amžiaus 6-ajame dešimtmetyje ne be pagrindo kvestionavo tokį daugialypį supratimą, klausdamas, kas būtų, jei neapibrėžtumas ir painumas, būdingas kultūros sampratai, įsigalėtų, pavyzdžiui, fizikoje? Svarstė, kaip tokiu atveju būtų galima atlikti šios mokslo srities tyrimus, juo labiau ar būtų įmanoma sutarti dėl jų rezultatų ir išvadų?¹¹

Akivaizdu, kad čia aptariamų Lietuvos ateities scenarijų kūrėjai tokiais klausimais sau galvos nekvaršino, nes daugelis kitų Strategijoje vartojamų sąvokų, pavyzdžiui, „estetika“, irgi niekaip neapibrėžtos. Antai skyriuje, pavadintame „Ateities trikampis“, teigiama: „*Šiandien Lietuvos visuomenėje matoma poreikio kultūrai stoka, motyvacijos mokytis ir skaityti trūkumas. Ši tendencija dar stipresnė regionuose. Dėl kultūros ir ugdymo ekonomizavimo [...] prastėja jų kokybė. Nėra poreikio estetikai ar įkvėpimui. Jis nėra ugdomas bendruomeninėse, buitinėse erdvėse*“ (p. 14).

Akivaizdu, kad tiek kultūros, tiek estetikos sąvokos šiame kontekste vartojamos elementariausia buitine prasme, nors abi gali reikšti daugybę skirtingų dalykų. Dar sunkiau suvokti, kuo remiantis aiškinama, esą visuomenei trūksta motyvacijos mokytis ir skaityti, nes šie teiginiai nėra pagrindžiami jokiais sociologiniais duomenimis, jau nekalbant apie kritiškas interpretacijas. Belieka spėlioti, ar čia užuomina į skandalinę situaciją dėl matematikos žinių prasto

įsisavinimo vidurinėse mokyklose, ar turimi omenyje kažkokie kiti švietimo aspektai. Kyla ir abejonių, ar knygų pardavimai, skolinimasis viešosiose bibliotekose (duomenys apie tai kažkodėl nepateikiami) patvirtintų tokį griežtą, beapeliacinį teiginį.

Taigi nesistebėkime, kad daugelis šios Strategijos vietų atidesniam skaitytojui tampa rebusu. Vietoj aiškumo ir galimybės susipažinti su tezes pagrindžiančiais duomenimis, į akis pučiama verbalinė migla. Tokios miglos netrūksta ir skyriuje, kuriame išvardijami ir aptariami svarbiausi pokyčių veiksniai. Įvardinėje dalyje, kur lyg ir turėtų būti paaiškintos teorinės prielaidos, sąvokos, duomenų apdoravimo ir atrankos principai, paprasčiausiai nurodoma, esą šio valstybinės reikšmės projekto „*dalyviai nagrinėjo įvairius ekonomikos modelius, kurių vystymąsi galima matyti jau šiandien (sic!) ir kurie gali sąlygoti ilgalaikę Lietuvos ir pasaulio ekonomikos raidą: žinių, duomenų, platformų priežiūros, solidarumo, žaliąją ir sidabrinę ekonomiką. Kalbant apie naujų ekonomikos modelių plėtrą pabrėžtina ir vartotojų poreikių bei vertybių kaitos svarba*“ (p. 11). Tačiau pateiktas anaip tol neišsamus, visiškai nereprezentatyvus, iš esmės klaidinantis dabar paplitusių ekonomikos teorijų ir modelių sąrašėlis. Nepaaiškinta, nei kodėl būtent šios ekonominės teorijos pasirinktos, nei kokią įtaką jų apžvalga / aptarimas padarė „dirbtuvėse“ vykusioms diskusijoms, juo labiau pačiai prognostikai. Kyla pagrįstas klausimas, ar šis margas įvairių sričių specialistų būrelis tiesiog nepakankamai gerai susipažinęs su teoriniu dabartinės ekonomikos lauku, idėjomis, ar tiesiog pakluso projekto metodologijos rengėjų įpirštam požiūriui?

Švelniai tariant, įdomu, kodėl čia net neminimi tokie reikšmingi ekonomikos modeliai / mokyklos kaip ekologiška ekonomika, nulinio augimo ekonomika, elgsenos (arba biheviaristinė) ekonomika ir t. t. Susidaro įspūdis, kad šios kryptys diskusijose nebuvo nei aptarimos, nei juo labiau kritiškai įvertintos. Dar įdomiau, kad vardijant studijos rengėjus ir konsultantus, ekonomistai neminimi, nors ekonomikos dėmuo scenarijuose gana ryškus. Veikiau-

siai šios srities specialistai (išskyrus pačią studijos rengėją) „dirbtuvėse“ net nedalyvavo.

Projekto metodologiją parengė ekonomistė, o ne kitų socialinių mokslų atstovas ar atstovė, nors futurologijos tyrimų analitikai, kaip minėjau, pabrėžia, kad tiek ekonomikos teorija, tiek jos modeliai vis rečiau taikomi šios srities tyrimams. Pridursiu, kad susipažinęs su vieno ryškiausių periodinių mokslo leidinių, skirtų ateities tyrimams, *Journal of Future Studies* autorių sąrašu, neaptikau nė vieno Lietuvos atstovo, nors šiame žurnale spausdinasi nemažai Rytų ir Vidurio Europos mokslininkų. Ko gero, šis faktas kai ką pasako, koks yra lietuviškų „ateities studijų“ lygis...

Žvelgiant bendriau, „Lietuva 2050: Valstybės ateities scenarijai“ glumina tiek beapeliacinio pobūdžio teiginiais, tiek abejotinomis prielaidomis, tiek elementarios logikos stoka. Antai aptariant visų keturių scenarijų turinio šaltinius, analitinių jų modelių, pareiškama, esą projekto „*dalyviai daug dėmesio skyrė globalios Lietuvos – ir Lietuvos globaliame pasaulyje – problematikai*“ (p. 10). Šios tezės antroji dalis lyg ir nekelia abejonių – argi kas nors galėtų užginčyti, kad valstybės, kurios pagal Immanuelio Wallersteino pateiktą schemą yra periferinės ar pusiau periferinės (tokią pasaulio sandarą, pasak sociologo, nulėmė kapitalizmo raidos logika), yra veikiamos globalaus konteksto?¹² Tačiau vizionieriais apsiskelbusių politikų, valdininkų ir valdžiai paklusnių intelektualų svaičiojimais apie „*globalią Lietuvą*“ jau tapo įprastine mantra, pergalingai keliaujančia iš vieno valdiško dokumento į kitą, tai pagrindinis (ir savižudiškas) ateities projektavimo įrankis bei principas. Kodėl tas mažų mažiausiai kontroversiškas užkeikimas kartojamas ir šio dokumento preambulėje, bent jau man visiškai nesuprantama. Regis, netrūksta nei lietuvių diasporos istoriją tyrinėjančių asmenų, nei tyrimų, išmintingai perspėjančių, kad bendruomenės, atsidūrusios didesnių kultūrų ir kalbų apsuptyje, neišvengiamai nyksta ir išstipsta. (Beje, rašydamas šį tekstą peržiūrėjau 2005–2006 m. LRT 2 kanalo laidos „Kultūros kodas“, kurią anuomet man teko vesti, pokalbį su žinomu JAV lietuvių išeivijos veikėju, inžinieriumi, istoriku, *Aki-račių* redaktoriumi, dabar jau šviesaus atminimo Liūtu Mockūnu, kuris patvirtino liūdną tiesą apie išeivijos lem-

tį). Tačiau tai, kas akivaizdu, ką patvirtina dokumentuota lietuvių (o ir kitų artimiausių kaimynų) emigrantinė istorija, pasirodo, negalioja tiems, kurie valstybės institucijų užsakymu kurpia įvairias ateities „vizijas“, bandydami visuomenei įpiršti kažkokio iš esmės neegzistuojančio darinio, skambiai pavadinto „*globali Lietuva*“, vaiduoklį.

Paradoksalu, bet prabėgus vos trims dešimtmečiams nuo nepriklausomybės atkūrimo, lietuviškumas ir jo išsaugojimas tampa bene didžiausiu kliuviniu (*sic!*) visuomenės ir kultūros pažangai, kad ir kaip ją suprastume. Šiame keturių scenarijų rinkinyje ir jo preambulėse, ypač skirsnyje „Vertybių raidos konceptualizavimas“, netrūksta ir kitų madingų baubų. Vienas iš jų – konservatyvumas: „*Pagal sociologinius duomenis, didžioji dalis Lietuvos visuomenės, nepaisant modernizacijos procesų, vis dar pasižymi konservatyviomis vertybinėmis nuostatomis*“ (p. 22). Tikrą ar tariamą konservatyvumą mėginama nepagrįstai, pateikiant nuorodą į vieni vieną mokslo tyrimą, aiškinti tuo, kad visuomenė pritaria mirties bausmei, stokoja socialumo, bendruomeniškumo ir atjautos (p. 22). Didelių įtarimų Strategijos rengėjams kelia ir tradicinė šeima, laikoma kone metafizinio blogio šaltiniu. Nepatrauklus ir grėsmingas „Puikaus naujojo pasaulio“ scenarijus teigia, kad valstybės ateičiai susiklosčius pagal jį, „*šeimos politika [bus] orientuojama į tradicinės šeimos modelį*“ (p. 27), o tai esanti siaubinga blogybė, nes gimstamumo skatinimas (išmokos, parama būstui) turi tik „*trumpalaikį efektą*“. Kodėl jis trumpalaikis, paaiškinti nesiteikiama. Pridursiu, kad kova prieš tradicinę šeimą nėra jokia naujiena – kadaise komunistai, užgrobę valdžią Kinijoje, pirmiausia ėmė griauti šeimos instituciją, nes puikiai suprato, kad priklausymas šeimai neleidžia sunaikinti tradicinio bendruomeniškumo, socialinės priklausomybės saitų ir įtvirtinti komunistinės ideologijos. Kinų komunistų naudotą schemą yra išsamiai aptaręs iškilus prancūzų sociologas Jacques’as Ellulis.¹³

Grįždamas prie šeimos problematikos, nors pasitaruoju metu „tradicinė“ šeima (kad ir kas ji būtų) patiria krizę, norėčiau paklausti, ar iš tikrųjų vie-

rintelis sprendimas yra galutinai ją demontuoti? Ar tai nepanašu į rekomendaciją migrenos gydymui pasitelkti giljotiną? *Sapienti sat.*

Tiek čia, tiek kitur vietoj išsamios situacijos analizės pateikiamos tik pabiros ir atsitiktinės nuorodos į Vakarų sociologų tyrimus, paminima vos keletas Lietuvos sociologų veikalų. Kodėl remiamasi tokiais selektyviais šaltiniais, deja, nenurodoma. Nepaaiškinama, ar tik Lietuvos gyventojai pasižymi konservatyvumu, nenurodomi to realaus ar įsivaizduojamo konservatyvumo bruožai. Viename iš ateities scenarijų („Puikus naujasis pasaulis“) konservatyvumo baubas parodytas visu gražumu. Esą šalyje įsigalės totalitarinio / autoritarinio pobūdžio „*valstybinės kultūros samprata, nors tautinė kultūra ir tapatybė formuojama ir interpretuojama per sąsajas su Vakarų kultūriniu pasauliu*“. Toliau teigiama, kad tokia (konservatyvi) „*uždara, savais vietiniais kultūriniais mitais, perkoštais per vakarietiškas kultūros sampratas, paremta tapatybės samprata yra nepajėgi į save pažvelgti iš šalies ir kritiškai save reflektuoti*“ (p. 30). Nors teiginys atrodo rūstus ir griežtas, tačiau iš esmės virsta lingvistine beprasmybe, nes jokia samprata negali nei pažvelgti į save į šalies, nei savęs reflektuoti. Tai daryti gali tik patys žmonės.

Dar tamsesniais pavidalais lietuviškasis konservatyvumas išnyra niūriame ir slogiame ateities scenarijuje „Amžinasis įšalas“. Piešiamas štai toks vaizdelis: „*Humanitariniai ir socialiniai mokslai orientuoti į tokius režimo veiksmus pagrindžiančius „tyrimus“ kaip Rytų pranašumo prieš Vakarus „įrodymai“ ir lietuviškos etnokultūros išskirtinumo pagrindimas*“ (p. 44). Pranašaujama: „*Santykinais ramų visuomenės gyvenimą garantuoja priklausymas nuo Rytų (stabilus apsirūpinimas būtiniaisiais ištekliais ir technologijomis), nevyksta ir neplanuojamos reformos, vystoma ir palaikoma tradicinė kultūra, puoselėjanti etnotautinę tapatybę*“. Šioje valstybės ateities versijoje „*Lietuva virtusi „kultūriniu rezervatu“, užsiima tradicinės, liaudies kultūros puoselėjimu [...] Tikslas yra pasiekti tokią visuomenės kultūrinio intelekto būseną, kuomet valdžiai nebereikia atvirai engti netradicinį, avangar-*

dinį meną, nes tą daro pati visuomenė“ (p. 46).

Skaitydamas tokius iš piršto laužtus gąsdinimus, svarsčiau, kas autoriams yra Rytai – gal Rusija, jei kalbama apie išteklius, gal Kinija, jei kalbama apie technologijas? Abiem atvejais tai visiškas kliedesys. Pilasi jokiais duomenimis ar tyrimais nepagrįstos autorių fantazijos, kurias skaitydamas nebesupranti, ar dar juoktis, ar jau verkti. Nejaugi Strategijos rengėjai nesuvokia, kad padrikas, dėstyto logikos ir argumentacijos stokojantis tekstas šaiposi iš jų pačių? Vietoj įtikinamų, pagrįstų futurologinių versijų, nestokojančių sąryšingumo ir dėstyto logikos, pateikiama išivaizduojamos tikrovės variantų karikatūra, kurpiama taip nesklaidžiai ir paviršutiniškai, kad absurdiški pranašysčių virazai viską apverčia aukštyn kojom.

Post scriptum

Nekyla abejonių, kad Strategija „Lietuva 2050: Valstybės ateities scenarijai“ nemažai kainavo, nors parengta visiškai atmestina. Viena vertus, nepasivarginta įvardyti, aptarti ir paaiškinti studijos rengimo principų, teorinio pagrindo ir prielaidų, daugiausia dėmesio skirta gerokai mažiau reikšmingoms darbo organizavimo procedūroms. Neaišku, kokiais duomenimis grindžiamos iš pažiūros drąsios, neretai tiesiog beapeliacinio pobūdžio (o iš tiesų lėkštos, konformizmu atsiduodančios) išvados. Pristatomi scenarijai stokoja vidinės logikos, veikia primena nerišlią vienas kitam prieštaraujančių vaizdinių dėlionę. Strategijoje neaptartos, juo labiau nepaaiškintos dažniausiai vartojamos sąvokos, jų prasmė ir kontekstas. Pritrūkus ar tiesiog nepasirūpinus pateikti nei duomenų, bent jau sociologinių, nei glaustos jų analizės, su dideliu ūpu eksploatuojamos pastaruoju metu madingos (ir įtakingos) ideologijos. Iš pažiūros drąsiuose (o iš tiesų stereotipų užvaldytuose) pasižvalgymuose į ateitį, nesugebėta ir net nesiekta ištrūkti nei iš ideologinių dabarties mitologemų gniaužtų, nei pateikti įdomesnių, perspektyvesnių požiūrių, susijusių su Lietuvos ir Europos ateitimi. Liūdna, bet akademinėje ir intelektualinėje aplinkoje, matyt, ir toliau kles-tės kartotės to, kas jau pasakyta kitų, kitur ir kituose

kontekstuose. Deja, dažnai atsitinka taip, kad susibūrę draugėn, šiaip jau, regis, savo sritį išmanantys, šio to pasiekę specialistai sukuria menkos intelektualinės prabos studiją, priskirtiną banalumu ir konjunktūra atsiduodančių grupinio mąstymo (*groupthink*) gaminių kategorijai.

Norom nenorom savo ateitį teks modeliuoti mums patiems, nes šis keturių kortų namelis neturi pamatų, todėl nugrius greičiau, negu spėsime jį sukritikuoti... ■

¹ Sohail Inayatullah, „Future Studies – Theories and Methods“, In: *There's a Future: Visions for a Better World*, BBVA, T.F. Editores, 2013.

² Clem Bezold. „Lessons from using scenario for strategic foresight“, *Technological Forecasting and Social Change*, 77 (2010), p. 2.

³ Tamas Kristof, „Is it possible to make scientific forecasts in social sciences?“ *Futures* 38 (2006), p. 561–562.

⁴ Ten pat, p. 562.

⁵ Ten pat, p. 566.

⁶ Ten pat, 568.

⁷ M. K. Rhemann. „A Futurist Revisit to the „Value Chain“, *Journal of Future Studies*, 21:3 (2017), p. 26.

⁸ Lietuva 2050: valstybės ateities scenarijai. STRATA (2022), p. 4. Toliau šios studijos puslapiai nurodami tiesiog straipsnio tekstą.

⁹ Žr. Jose Maria Sbert. Progress. In: *Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. Edited by Wolfgang Sachs. London: Zed Books, 2010.

¹⁰ Žr. Alfred L. Kroeber and Clyde Cluckhohn. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions – The History of Human Culture, Its Role in Social Sciences*. Pantianos Classics, 2020. Beje, ši reguliariai perleidžiama knyga pirmą kartą pasirodė 1952 metais, o šiandieną laikoma chrestomatiniu socialinių mokslų veikalu.

¹¹ Žr. Leslie White. *The Science of Culture*. Percheron Press, 2005. Pateikiu nuorodą į naujesnį knygos leidimą, nors kultūros sąvokos neapibrėžtumo klausimą amerikiečių antropologas iškėlė dar 1959 metais.

¹² Norintiems susipažinti su Immanuelio Wallersteino pasaulio sistemų teorijos pagrindais rekomenduočiau glaustą jo parengtą įvadą. Žr. Immanuel Wallerstein. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press, 2004.

¹³ Žr. Jacques Ellul. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. Vintage, 1973.